

Metamorfózy mediálnej krajiny v ére postfaktuálnej (Kulturologická sondáž)

Erika Moravčíková

Abstrakt

Cieľom štúdie je priniesť kulturologickú sondáž do mimoriadne aktuálnych tém mediálneho diskurzu. Konkrétne budeme reflektovať metamorfózy mediálnej krajiny v postfaktuálnej ére s fokusom na globalizačné trendy v informačnom ekosystéme. Tie okrem iného priniesli explóziu informácií a informačných zdrojov, technologickú expanziu, premeny mediálnych publik, neraz problematickú koexistenciu tradičných (terciárnych) a digitálnych (sieťových, kvartérnych) médií. Zároveň identifikujeme možné faktory pôsobiace na krízu dôvery v tradičné médiá na pozadí socio-kultúrnych aspektov života v postfaktuálnej ére.

Kľúčové slová

Postfaktuálna éra, digitálne médiá, nové publiká, informačný chaos, kríza dôvery.

Poznámky ku koexistencii tradičných a nových médií

(Namiesto úvodu)

Mediálne obsahy, ich účinky, systémy a publiká v post-televíznej dobe smerujú k čoraz razantnejšej dominancii digitálnych médií. Mediálni teoretici uvažujú o nových médiách v kontexte digitálnej revolúcie či nástupu digitálneho veku. Z pohľadu preferencií on-line publik je dôležitým určujúcim činiteľom túžba po demokratizácii vzťahu s producentmi obsahov. Diskusie o tzv. nových (digitálnych, sieťových) médiách, ktoré sa vedú napriek celým akademickým svetom, ako aj v laickej verejnosti poukazujú na dramatickú premenu spoločnosti a myslenia katalyzovanou s digitálnou technológiou, ako na to výstižne poukazuje kulturologička A. Olejárová vo svojej štúdií zameranej na reflexiu nových médií so zameraním na platformu YouTube: „Okrem utopických konceptov odstránenia mocenskej totality v prospech novej slobody človeka sa do popredia dostáva aj informačný koncept, spochybňujúci centralizovaný model distribúcie informácií, ktorý je typický pre staršie formy médií.“¹

Štúdium koexistencie tradičných a tzv. nových (digitálnych, sieťových médií) nevyhnutne vyžaduje malé pozastavenie nad termínmi, ktoré sa v súvislosti s ich vzájomným spolužitím na

¹ OLEJÁROVÁ, A.: *Reflexia vybraných aspektov nových médií so zameraním na platformu YouTube*. In *Culturologica Slovaca*, 2018, Roč. 3, č.1, s. 179.[online]. [2019-05-01]. Dostupné na: http://www.culturologicaslovaca.ff.ukf.sk/images/No3/Olejarova_Youtube.pdf

mediálnom trhu často objavujú. Digitálne médiá priniesli okrem iného alternatívne informačné zdroje, pričom nie je úplne jasné, čo si pod termínom „alternatívny“ v mediálnej krajine vôbec predstaviť. Ide o médiá slobodné? Nezávislé? Vymedzenie alternatívnych médií voči médiám hlavného prúdu v sebe obsahuje aj rôzne možnosti, ako tento alternatívny rámec vôbec chápať. Exaktné uchopenie pojmu so sebou prináša mnoho úskalí. Domnievame sa, že teoretické uchopenie akejkoľvek alternatívy sa nezaobíde bez pochopenia referenčného systému, ku ktorému sa daná alternatíva vzťahuje. V našom prípade je to o to náročnejšie, že už samotný pojem alternatívne médiá nabral výrazne negatívne konotácie, neraz odkazujúce na bezprecedentné rozšírenie médií s tzv. dezinformačnou a konšpiračnou agendou. Pokrivený mediálny obraz tohto problematického pojmu (alternatívne médiá) je najmä v slovenskom kontexte spôsobený aj nedostatočne pregnantne vymedzeným pojmovým uchopením. V anglo-saskej literatúre sa stretávame so širokým spektrom definícií mediálnej alternatívy zahŕňajúce napr. aktivistické, radikálne, občianske, komunitné etc. médiá, a to v závislosti od ich záujmov a cieľov. Nezávislý český novinár P. Nutil ponúka jednu z možností ako tento termín chápať čo možno najneutrálnejšie: „Mediálne prejavy, ktoré sa stavajú do opozície voči „dominujúcim“ prvkom verejnosti či poskytujú iný spôsob výkladu dominantnej spoločenskej ideológie a mediovaných informácií. Alternatívne médiá a sociálnym hnutiam vlastné médiá ponúkajú v mediálnom prostredí možnosť iných (doslova alternatívnych) variantov zdrojov informácií.“²

Termínu alternatívne médiá – zanesenému prevažne negatívnymi implikáciami - konkuruje ďalší, mimoriadne nadužívaný v aktuálnom spoločenskom diskurze, a tým je postfaktuálna spoločnosť. Tá sa rovnako skloňuje vo všetkých pádoch a spolu s ňou sa čoraz častejšie do centra pozornosti dostáva reflexia termínov bezprostredne súvisiacich – fake news (dezinformácie), konšpiračné teórie, hoaxy. Do popredia sa tak dostávajú otázky pravdy a toho, čo označujeme dnes už priam okrídleným slovným spojením „post-truth (do slovenčiny preložené ako postfaktuálny). Oxfordský slovník definuje post-truth ako vyjadrenie stavu, kde „dôraz na emócie a osobné názory získava väčší vplyv na utváranie verejnej mienky na úkor objektívnych faktov.“³

Otázky objektivity, nezávislosti, slobody a diverzity médií je treba vnímať v kontexte globalizácie médií a premien informačného ekosystému s dôrazom na fragmentarizáciu, decentralizáciu a nivelizáciu informačných zdrojov. Okrem toho sa tu ponúkajú ďalšie súvislosti ako oligarchizácia médií, zasahovanie do obsahu novín, zhadzovanie práce novinárov politikmi, ohrozovanie slobody aj života novinárov a pod. Dochádza k štrukturálnej premene verejnosti (slovami J. Habermasa) v priamom prenose: mení sa komunikácia, súkromná sféra splyva s verejnou, a to prináša veľkú neistotu. Nedôvera k médiám i k demokracii vedie k čoraz väčšej fragmentarizácii, decentralizácii a nivelizácii mediálnych disperzných publik. Možnosť porovnania a formulácie vlastného názoru na základe alternatívnej informácie, ktorej dôveryhodnosť sa potvrdzuje v čase následne posilňuje popularitu a relevanciu online mediálnej alternatívy na úkor tradičných médií hlavného prúdu.⁴ Práve zvýšená miera inklinácie

² NUTIL, P.: *Médiá, lži a príliš rýchly mozek. Průvodce postpravdivým světem*. Praha: Grada, 2018, s. 17.

³ Post-truth. In *Oxford Learner's Dictionaries* [online]. [2019-05-09]. Dostupné na: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/post-truth>

⁴ FTOREK, J.: *Manipulace a propaganda na pozadí současné informačné války*. Praha : Grada, 2017, s. 75.

recipientov k alternatívnym informačným kanálom zdrojom bude predmetom našich ďalších úvah.

1 Nové médiá, nové publiká

Kľúčové komunikačné kanály modernej spoločnosti (televízia, rozhlas, noviny a časopisy) predstavovali rešpektovanú autoritu ako exkluzívny partner tvorcov verejnej mienky. Nové publikum obsluhujú noví hráči – digitálne médiá na čele so sociálnymi sieťami ako sprostredkovateľmi obsahu iných médií. Nové médiá poskytujú publiku úplne iný spôsob ako a kedy prijímať redakčný mediálny obsah, čo je evidentné najmä u najmladšej generácie digitálnych domorodcov.⁵ Na druhej strane odpisovanie tradičných médií tiež nie je na mieste, rovnako tak vyjadrenia, že ich čas a vplyv definitívne končí. Spolu s A. Olejárovou sa domnievame, že sme skôr svedkami remediácie, resp. vzájomného pôsobenia médií vyúsťujúceho k obojstrannému preberaniu prvkov a postupov: „Nejde primárne o lineárny dej, pretože ako sa ukazuje i staršie formy médií sú schopné sa „aktualizovať“ privlastňovaním si techník novších, hoci je to do značnej miery limitované povahou daného média.“⁶ Stále významnejšiu úlohu však v tomto procese zohráva digitalizácia a mechanizmy algoritmických technológií.

Digitálne médiá na čele s internetom a sociálnymi sieťami rúcajú zažitú a fungujúcu mechanizmy informačnej kontroly. Komunikačná sféra je natoľko chaotická, že to umožňuje tok informácií odkiaľkoľvek (napr. z pestrej palety alternatívnych distribučných kanálov) bez akéhokoľvek filtra (napr. novinárskeho) a regulácie. Jedno z vysvetlení, prečo je to tak, ponúka náhľad na premeny súčasných mediálnych publik. Odborník na nové médiá Jakub Macek vo svojich monografiách⁷ a odborných štúdiách ponúka prínosný a podnetný exkurz do týchto nepolapiteľných, rozptýlených, konvergentných, a interakčných publik, ktoré sa s postupujúcou konvergenciou fragmentarizujú a do istej miery individualizujú.⁸ J. Macek v tejto súvislosti problematizuje predovšetkým to, že prax spojená s používaním komunikačných technológií dnes vedľa recepcie obsahov zahŕňa práve i prax interakčnú, distribučnú a produkčnú, ktoré sú zásadnou súčasťou konania členov súčasných mediálnych publik.⁹ V kontexte nášho teoretického výskumu je dôležité upriamiť pozornosť na to, že nové mediálne publiká disponujú mocou – ako vo vzťahu k mediálnej producentom, tak i vo vzťahu k politickej sfére. Je to spôsobené tým, že „nové médiá prinášajú nové možnosti participácie ako na textualite, tak i na verejnom priestore a politickej sfére.“¹⁰ To znamená intenzívne posilňovanie alternatívnych foriem politického a verejného zapojenia. M. Deuze ide ešte ďalej, keď konštatuje, že s príchodom nových médií a najmä sociálnych sietí sa niektoré médiá premieňajú z našich

⁵ Ibid., s. 129.

⁶ OLEJÁROVÁ, A.: *Reflexia vybraných aspektov nových médií so zameraním na platformu YouTube*. In *Culturologica Slovaca*, 2018, Roč. 3, č.1, s. 180. [online]. [2019-05-01]. Dostupné na: http://www.culturologicaslovaca.ff.ukf.sk/images/No3/Olejarova_YouTube.pdf

⁷ Napr. MACEK, J.: *Médiá v pohybu. K proměně současných českých publik* alebo *Poznámky ke studiím nových médií*. Obe vyšli v Brne vo vydavateľstve Masarykovej univerzity.

⁸ MACEK, J.: *Médiá v pohybu. K proměně současných českých publik*. Brno : Masarykova univerzita, 2015.

⁹ Ibid., s. 26-7.

¹⁰ Ibid., s. 26-7.

súputníkov na prostredie, v ktorom žijeme.¹¹ A. Olejárová tiež v tejto súvislosti dáva do pozornosti skutočnosť, že ľudské aktivity v kyberpriestore akoby prirodzene dopĺňajú každodennosť človeka natoľko, že objektívna skutočnosť neraz ustupuje do úzadia.¹²

Čoraz častejšie sa hovorí aj o devalvácii a nivelizácii nielen informačných zdrojov, ale aj novinárskej práce samotnej. Čoraz väčšiu neprehľadnosť umocňuje expanzia médií všetkého druhu, čo nevedie k ešte väčšej neprehľadnosti hlavne čo sa týka ich dôveryhodnosti. Jedinec v ére internetu a sociálnych sietí na pozadí totálneho informačného chaosu môže byť filtrom pre ostatných, názorový vodca alebo aj médium samotné, čo je dokonalé podhubie pre vznik a šírenie dezinformácií, hoaxov a konšpiračných teórií. Zhrnuté a podčiarknuté: človek internetový potrebuje byť novinárom predovšetkým sám sebe, aby dokázal zistiť, ktorá informácia je pravdivá a ktorá nie. V postfaktuálnej spoločnosti sa v manipulačných hrách na to, kto má pravdu, najčastejšie využívajú emócie a efekty. Diapazón je širokospektrálny – od strachu, negatívnych politických a xenofóbnych emócií (predmetom nenávisť môžu byť utečenci, menšiny, homosexuáli, organizácie, jednotlivci...) cez závisť až po solidaritu a radosť. Najmä dezinformačné portály dokážu u príjemcov podnecovať vášne všetkého druhu. Tento emotívny závoj môže následne jedincovi brániť overiť alebo minimálne spochybníť recipovanú informáciu. Zo strachu sa stala dôležitá komodita a nástroj ovplyvňovania verejnej mienky. Postfaktuálnej spoločnosti a jej dôsledkom sa budeme bližšie venovať neskôr.

2 O médiách, dôvere a nedôvere

Neustále rastúce alternatívy v prostredí internetu umožňujú publiku získať nové pohľady na domáce i svetové udalosti. Nielen tie, ktoré desaťročia predkladali mainstreamové médiá. V nasledujúcej časti nášho príspevku sa zameriame na to, aké faktory zohrali dôležitú úlohu pri úpadku vplyvu a dôvery rešpektovaných autorít. V súvislosti s inštitucionalizovanými médiami a politikou sa často skloňujú obavy o budúcnosť demokracie západných spoločností¹³, nárast populizmu, ľavicového a pravicového extrémizmu, radikalizácia a polarizácia verejných diskurzov. „Nástup internetu zásadne zmenil spôsob konzumácie mediálneho obsahu. Odstránil časopriestorové bariéry o doterajší spôsob regulácie obsahu vlastníckymi médiami, a tým i schopnosť mocenskej elity kontrolovať charakter a kvalitu informácií vo verejnom priestore. Alternatívne médiá v prostredí internetu zreteľne i efektívne ničia informačný monopol a často i dôveryhodnosť médií tradičných (tlač, rozhlas, televízia)“, konštatuje J. Ftopek.¹⁴ Poďme sa však pozrieť bližšie na možné príčiny tohto priam krízového stavu. Trojica autorov (V. Moravec, M. Urbániková, J. Volek) vo svojej štúdii¹⁵ o príčinách poklesu dôveryhodnosti českých

¹¹ DEUZE, M.: *Media life. Život v médiách*. Praha: Karolinum, 2015.

¹² OLEJÁROVÁ, A.: *Reflexia vybraných aspektov nových médií so zameraním na platformu YouTube*. In *Culturologica Slovaca*, 2018, Roč. 3, č.1, s. 179 [online]. [2019-05-01]. Dostupné na: http://www.culturologicaslovaca.ff.ukf.sk/images/No3/Olejarova_Youtube.pdf

¹³ ohrozeniam súčasnej demokracie sa venuje aj štúdia J. Palitefku v zborníku *Kultúra v premenách globalizácie*. Viac pozri: PALITEFKA, J.: Západný univerzalizmus v globalizujúcom sa svete. In MORAVČIKOVÁ, E. (ed.): *Kultúra v premenách globalizácie*, Nitra : UKF, 2012, s. 285-294.

¹⁴ FTOPEK, J.: *Manipulace a propaganda na pozadí současné informačné války*. Praha : Grada, 2017, s. 187.

¹⁵ MORAVEC, Václav, Marína URBÁNIKOVÁ a Jaromír VOLEK. Žurnalisté ve stínu nedůvěry: K některým příčinám klesající důvěryhodnosti českých novinářů. In Dana Petranová, Juliána Mináriková,

novinárov uvádzajú, že klesá nielen dôvera verejnosti voči práci novinárov, resp. spravodajských médií, ale súčasne narastá aj skepsa samotných novinárov voči súčasnému smerovaniu spravodajských médií. Zároveň poukazujú na možné faktory poklesu dôvery v médiá, ktorými sú: a. razantné technologické zmeny explozívneho charakteru (najmä prudký rozvoj internetu a sociálnych sietí) b. politická polarizácia mediálnych sfér a spoločnosti jednotlivých krajín (odvíjajúca sa napr. od politickej príslušnosti) c. vnímaním novinárov pracujúcich v médiách hlavného prúdu ako nástroje moci, ktorí neprezentujú v očiach majoritnej populácie ich záujmy.¹⁶ Potvrdzujú to aj nasledujúce slová z Oxfordského Reuters inštitútu pre štúdium žurnalistiky: „Vysoká úroveň nedôvery v médiá hlavného prúdu sa vzťahuje k presvedčeniu, že tieto médiá konajú v záujme ekonomických a politických subjektov skôr než v záujme verejnosti. Táto nedôvera je ďalej živená a využívaná rýchlo rastúcim sektorom alternatívnych médií.“¹⁷

Agendu alternatívnych médií tak nie je ťažké uhádnuť - vo veľkej miere prinášať alternatívu ku všetkému za každú cenu. Najmä ak boli mainstreamové médiá – ktorých agendou je zase formovanie spoločnosti podľa liberálneho svetonázoru - v niektorých zásadných veciach usvedčené z dlhodobého presadzovania lži.¹⁸ Ich prešľapy tak výrazne prispievajú k inklinácii k alternatívnym informačným kanálom, vrátane dezinformačných a sprisahaneckých. Obavy vyplývajúce zo zahltenia verejného priestoru úmyselným prekrúcaním faktov, manipuláciami všetkého druhu a klamstiev prispievajú k tomu, že sa misky váh toho, na ktorú stranu sa jediniec s absenciou kritického myslenia a elementárnej mediálnej gramotnosti prikloní, prevažujú v prospech alternatívnych médií. „Nedôvera v mainstreamové médiá a preferencie alternatívnych informačných zdrojov naznačuje (a to napr. i takých, ktoré pracujú s hoaxami a s konšpiračnými teóriami) by mohla byť spojená s neistotou zakúšanou sociálnymi aktérmi. Táto neistota by pritom mohla mať svoj zdroj ako v každodenných, tak i širších politických a ekonomických kontextoch a mohla by byť rekurzívne zosilňovaná práve i recepciou obsahov zo špecifických mediálnych zdrojov.“¹⁹ Podľa J. Macka je potrebné skúmať vzťah medzi: a. ne/dôverou sociálnych aktérov v konkrétne informačné/spravodajské zdroje b. prístupom týchto aktérov k politickej sfére a c. ich zakúšením ťažiska kontroly, resp. ich zakúšením pocitu ontologického bezpečia (Giddens, 1991).²⁰ K obdobným záverom dospeli aj výskumníci

Dáša Mendelová. Megatrendy & médiá 2016. Kritika v médiách, kritika médií II. Trnava: Fakulta masmediálnej komunikácie UCM v Trnave, 2016. s. 82-122.

¹⁶ Ibid.

¹⁷NEWMAN, N.: Executive Summary and Key Finding. In NEWMAN, N. - FLETCHER,R., KALOGEROPOULOS, A., David A. L. LEVY, A.L.D, NIELSEN, K (eds.): *Digital News Report 2017*. Oxford: Reuters Institute for the Study of Journalism, 2017, s. 8-9. [online]. [2019-01-11]. Dostupné na: https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/Digital%20News%20Report%202017%20web_0.pdf

¹⁸ Môžeme to ilustrovať napríklad na tom, keď sa spoločnosťou prevalilo, „...že niektoré médiá neboli kritické, ale skôr propagandistické (ako pri vojne v Iraku či v Sýrii, kde zborovo opakovali klamstvá establišmentu.“ DANIŠ, D.: *Komentár Daga Daniša: prečo ľudia neveria systému a médiám*. Publikované dňa 17.1. 2017. [online]. [2019-04-14]. Dostupné na: <https://www.aktuality.sk/clanok/407272/komentar-daga-danisa-preco-ludia-neveria-systemu-a-mediam/>

¹⁹ MACEK, J.: *Médiá v pohybu. K proměně současných českých publik*. Brno : Masarykova univerzita, 2015, s. 120.

²⁰ Ibid.

V. Moravec, M. Urbániková, J. Volek publikujúci vyššie uvádzanú štúdiu: pokles dôvery (v českom mediálnom prostredí) súvisí s nezodpovednosťou, ktorú pripisujú mediálni konzumenti žurnalistom za ich podiel na legitimácii ponovembrového transformačného procesu, resp. za sociálne problémy, ktoré časti z nich tento proces priniesol.²¹

V mediálnych štúdiách sa v tejto súvislosti skloňuje analýza spravodajského diskurzu s jeho kľúčovou vlastnosťou – spätosť s mocou ako konštantou každého režimu, na čo poukázal napr. Ch. P. Cambell v publikácii *Rise, Myth and News*. Mediálny diskurz sa neustále reprodukuje v rámci mediálnej inštitúcie, ktorá je pod silným tlakom ostatných inštitúcií (politika, ekonomika, školstvo, cirkev).²² Potvrdzujú to aj slová filozofa O. Šveca, ktorý sa vo svojom abstrakte z konferencie *Člověk v postfaktické společnosti* pýta, či je možné stratu dôveryhodnosti mainstreamových médií vysvetliť len poukazom na nekalé praktiky ich konkurentov, či už sú za nepriateľov pravdy označované proruské weby, domáci konšpirátori či ťažko kontrolovateľné šírenie zjavných nezmyslov sociálnymi sieťami. Podľa jeho slov bude potrebné onú stratu autority posúdiť z hľadiska limitov, ktorými sa vyznačovala a dosiaľ vyznačuje politika tradičných liberálnych strán. Ak práve tento typ politiky viedol ku globálnej finančnej kríze, je podľa neho ľahké pochopiť stratu dôveryhodnosti: „zdravie či patologickosť politického prostredia nie je možné posudzovať čisto z hľadiska jeho primeranosti faktom, ale skôr z hľadiska jeho schopnosti utvárať celospoločenský konsenzus, čo okrem iného znamená predchádzať marginalizácii či frustrácii ktorejkoľvek časti populácie. Nedostatočnosť odkazov na holé fakty je pritom najzrejmejší tam, kde verejný diskurz ovládne identitárna panika, ako sa to dnes deje vo väčšine Európy.“²³ Summa summarum, za možné príčiny nedôvery v autority teda možno označiť eróziu sociálnej spravodlivosti, globalizačné procesy, migračné pohyby, korupciu či hodnotové precitnutie. Následkom čoho evidujeme vznik postfaktuálnej éry so všetkým, čo k nej patrí, vrátane deficitu pravdy a faktov. Z tohto dôvodu bude existencia faktov a predovšetkým nefaktov zasadených do širších spoločenských a mediálnych kontextov objektom nášho záujmu v nasledujúcich riadkoch.

3 Welcome to the Post-Fact Era!

Zrodenie postfaktuálnej éry, čiže nástup alternatívnych médií a sociálnych sietí prinieslo do mediálnej krajiny demagógiu, nezmysly, lži, hoaxy, dezinformácie (v aktuálnejšej a verzii označované modernejšie ako fake news) a konšpiračné teórie s dominantným propagandistickým a manipulatívnym charakterom. Ich šírenie a dopady na jednotlivca, spoločnosť a politiku patrí k najdiskutovanejším témam súčasnosti hoci je to veľmi starý fenomén. Napríklad dvojica autorov A. Feriancová (Mikulášová) a P. Mikuláš vo svojej štúdií „Manipulácia v historických kontextoch – príklad fotografie“ za jeden z najradikálnejších prípadov manipulácie s fotografiou považujú jej zneužitie na tvorbu post-konštruktú sveta. Pod

21 MORAVEC, V., URBÁNIKOVÁ, M., VOLEK, J.: Žurnalisté ve stínu nedůvěry: K některým příčinám klesající důvěryhodnosti českých novinářů. In Petranová, D., Mináriková, J., Mendelová, D.(eds.): *Megatrendy & médiá 2016. Kritika v médiích, kritika médií II*. Trnava : Fakulta masmediální komunikácie UCM v Trnave, 2016. s. 82-122.

22 REIFOVÁ, I. a kol.: *Slovník mediální komunikace. Praha : Portál, 2004, s.48, 49.*

23 ŠVEC, O.: *Víc než fakta: doba post-pravdivá z pragmatické perspektivy*. Príspevok prezentovaný na vedeckej konferencii, Hradecké filosofické dny - Člověk v postfaktické společnosti, Hradec Králové, 4. – 5. 10. 2018.

touto kategóriou majú na mysli najhrubšiu formu manipulácie so skutočnosťou, ktorá je typická pre totalitárne štátne režimy.²⁴

L. McIntyre zdôrazňuje, že najmä v posledných dvoch desaťročiach nastala explózia popierania vedy na témy, ako sú napr. klimatické zmeny, očkovanie, evolúcia, čo je dôkazom existencie množstva taktík, ktoré sa používajú v postfaktickej spoločnosti.²⁵ Podľa neho je pre postfaktuálnu éru charakteristické, že „alternatívne fakty“ a pocity nahrádzajú skutočné fakty, a to za účelom politickej podriadenosti skutočnosti.²⁶ Internet a sociálne siete vytvorili prostredie, v ktorom sa tieto správy šíria doposiaľ nevídanou rýchlosťou. Celú situáciu umocňuje aj to, že význam obsahu v online prostredí závisí od počtu klikov. Je to práve inzertný systém na internete ako stelesnenie stroja na peniaze, ktorý vytvoril novú súťažnú disciplínu o získanie čo najväčšieho počtu klikov, v čom jednoznačne alternatívne médiá s arzenálom dezinformácií a hoaxov porážajú tradičné médiá a seriózne spravodajstvo.

Postfaktuálna éra sa vo všeobecnosti prezentuje ako premena sveta k horšiemu, pričom informačný vek kladie na človeka vysoké nároky čo sa týka rozlišovania pravdy a nepravdy. Mediálny expert A. Sangerlaub z nemeckej nadácie *Neue Verantwortung* sa v rozhovore pre Český rozhlas vyjadril, že sa často stretáva s ľuďmi, ktorí intenzívne pociťujú pretlak fake news a nevedia, čo si tým počať. Na tom im odpovedá: „A platíte za novinárčinu? To je totiž ďalší obrovský problém, o ktorom musíme hovoriť: ľudia chcú spoľahlivé správy, ale nie sú ochotní zaplatiť.“²⁷ Deficit pravdy v dobe internetovej a skloňovanie postfaktuálnosti vo všetkých pádoch sa stalo priam nevyhnutnou terminologickou výbavou pri hľadaní možných príčin a následkov rozmachu vyššie uvedených javov a procesov. Filozof M. Paleček na margo fake news pripomína, že hoci sa ich prítomnosť prezentuje ako novota, ide o veľmi starý fenomén. Šírenie nepravdivých správ, ignorovanie pravdivých a overiteľných informácií, nie je nové ani na svojom vrchole (môžeme ich evidovať od vynájdenia kníhtlače a tlačovín, ako svojho druhu prvé moderné komodity). Snaha o presadenie tvrdenia, ktoré by neašpirovalo na overiteľnosť, pochádza z toho istého obdobia a svoj vrchol dosiahla v propagandistickej práci nacistického Nemecka a Sovietskeho zväzu. Autor si zároveň všima jav, že kultúrne formovaný strach - sa periodicky opakuje (napr. v podobe stereotypných foriem strachu z invázie inovercov, náказы a zániku civilizácie ako takej).²⁸ Nesporne zaujímavý a výstižný pohľad ponúka aj M. Ivan, keď tvrdí, že sme nikdy neboli faktuálni, pretože objavenie sa faktov, zároveň znamená objavenie sa ne-faktov. Na čo sa pri jazykovej hre post-faktuálnej doby podľa neho zabúda, je to, že sa

²⁴ FERIANCOVÁ, A. – MIKULÁŠ, P.: Manipulácia v historických kontextoch – príklad fotografie. In (ed) Fichnová, K.: *Ko (mediá) : vedecké a odborné štúdie zamerané na mediálnu a marketingovú komunikáciu*, Nitra : UKF, 2012, s. 195-205.

²⁵ MCINTYRE, L.: *Post-truth*. Cambridge, Massachusetts: Massachusetts Institute of Technology, 2018, s. 14.

²⁶ *Ibid.* s.174.

²⁷ SLEZÁKOVÁ, M.: *Potřebujeme veřejnoprávní facebook, pryč od trhu, efektů a emocí, říká průzkumník fake news*. Publikované dňa 8. 3. 2018. [online]. [2019-02-02]. Dostupné na: https://www.irozhlas.cz/zpravy-svet/rozhovor-fake-news-dezinformace-alex-sangerlaub-jeden-svet-media_1803080600_mls

²⁸ PALEČEK, M.: *Strach v kultuře: fámy a falešné zprávy*. Príspevok prezentovaný na vedeckej konferencii, Hradecké filosofické dny - Člověk v postfaktické společnosti, Hradec Králové, 4. – 5. 10. 2018

prezentujú ako neutrálne a nepolitické.²⁹ Dochádza k záverom, že „v dôsledku prílišného dôrazu na proces očisťovania nám uniká, že „pravda si nevynucuje teóriu či obraz sveta, ale obraz si vynucuje svoje fakty. (...) A nie je to len ona ne-faktickosť, ktorá nás irituje, ktorá nás núti označovať dobu za postfaktuálnu. Mať len fakty neznamená byť racionálny, ale mať dlhý zoznam faktov. Až ich utriedenie, až obraz sveta a možnosť jeho využitia na popis sveta ako celku umožňuje jazykovú hru racionality“.³⁰ Môžeme konštatovať, že v súčasnom svete je otázka pravda čoraz zložitejšia a nejednoznačnejšia, pričom udalosti a fakty majú málokedy jedínú a jednoznačnú interpretáciu.

4 Dezinformácie 2.0: Fake News

Ako sme už spomínali dezinformácie alebo fake news sa do centra pozornosti odbornej aj laickej verejnosti dostávajú čoraz viac. Sociológ médií V. Štětka sa trefne pýta, či sú fake news hrozbou pre demokraciu alebo morálnou panikou? Debaty okolo nich sa podľa neho koncentrujú okolo dvoch opozitných pólov. Ten prvý vykresľuje fake news ako zásadné riziko pre demokraciu a volá po dôslednejšej regulácii obsahov sociálnych sietí ako nástrojov prevencie. V druhom prípade sú obavy z dezinformácií vnímané ako neprimerane zveličené a navrhované opatrenie proti nim ako snahu po obmedzení slobody prejavu na internete. „Stret tábora „apokalyptikov“ a „tešiteľov“ v alúzii na klasickú terminológiu Umberta Eca sa pritom odohráva na povrchnej, emocionálnej a primárne názorovej rovine bez opory v dátach a výskumoch, ktoré vzorce šírenia, konzumácie a efektov dezinformácií empiricky analyzujú a poskytujú plastickejší obraz“³¹, konštatuje V. Štětka. Z uvedeného vyplýva ďalší dôležitý dôsledok života v postfaktuálnej spoločnosti, a to stúpajúci tlak verejnosti volajúcej po regulácii mediálnych obsahov šírených najmä v prostredí nových médií na čele so sociálnymi sieťami ako aj etická a právna zodpovednosť prevádzkovateľov týchto informačných kanálov. Na čo však netreba zabúdať – každá štátna regulácia a každá možnosť pokuty za šírenie dezinformácií je záluďná v tom, že poskytuje legitímny prostriedok pokutovať napr. len ľudí s nepohodlnými alebo „protištátnymi“ názormi. Regulácia je tak vždy na hrane – kedy je to ešte sloboda a kedy už jej porušenie? Monopolná kontrola nad procesom distribúcie mediálnych obsahov nie je podľa nás možná bez obmedzenia slobody slova a prejavu, čo je v rozpore so základnými piliermi demokracie.

Ak by sme sa na chvíľu pristavili pri samotnom pojme fake news, celosvetovú slávu mu priniesol americký prezident Donald Trump a jeho útoky na médiá aj novinárov. Práve pri prezidentských voľbách v roku 2016 sa jeho používanie natoľko spopularizovalo, že ho najznámejšie a najpoužívanéjšie slovníky v anglosaskom prostredí označili za slovo roka. Definície fake news sa zväčša opierajú o ich pravú podstatu – že ide o úmyselné dezinformácie (vymýšľanie alebo falšovanie známych skutočností) pre politické a/alebo komerčné účely

²⁹ IVAN, M.: *Nikdy jsme nebyli faktuaľní*. Príspevok prezentovaný na vedeckej konferencii, Hradecké filosofické dny - Ľověk v posfaktické společnosti, Hradec Králové, 4. – 5. 10. 2018.

³⁰ Ibid.

³¹ ŠTĚTKA, V.: *„Fake news“ jako hrozba pro demokracii, nebo morální panika? Apokalyptické a tešitelé ve věku sítí, algoritmů a informačních bublin*. Príspevok prezentovaný na vedeckej konferencii, Hradecké filosofické dny - Ľověk v posfaktické společnosti, Hradec Králové, 4. – 5. 10. 2018.

prezentované ako skutočné správy.³² Autori knihy *Nejlepší kniha o fake news, dezinformacích a manipulacích*, M. Gregor a P. Vejvodová (s úmyselne provokatívnym a manipulatívnym názvom) v nej uvádzajú, že „potom, čo sa tento termín dostal do národného i medzinárodného prostredia, začal nadobúdať podobu obušku na médiá kvôli ich najrôznejším prešľapom. V Amerike začali mainstreamové médiá stierať rozdiely medzi vymyslenými správami, konšpiračnými teóriami a radikálne-pravicovými názormi tým, že všetky tieto publikované materiály hádzali na jednu kopu s označením fake news. (...) vymyslené výroky politikov nie sú fake news. Sú to obyčajné lži. Fake news sú niečo iného a médiá by si toho mali byť vedomé.“³³ V. Bělohradský ide ešte ďalej, keď hovorí, že „fakty sú dnes najúčinnjšou formou ideológie, ak chceš ľuďom niečo vnútiť, daj tomu merateľnú, ľahko replikovateľnú, prepraviteľnú a skladovateľnú formu fakticity. Fakty sú pokračovaním ideológie inými prostriedkami.“³⁴

Ďalší významný rys pomenoval aj odborník na fake news a nositeľ Pulitzerovej ceny A. Miller, ktorý si všíma ako sa tento trend do ďalšej vývojovej fázy – „za fake news sa označí čokoľvek, s čím nesúhlasím a naopak, skutočnou správou je len to, čo zodpovedá môjmu pohľadu na vec.“ (...) „Pokiaľ novinár urobí chybu, ktorá sa potom opraví alebo do spravodajstva prenikne predpojatost', ako sa občas stáva, tak je to nedokonalá žurnalistika. Na rozdiel od fake news znamená opak žurnalistiky – zámerne vymyslené informácie, ktoré majú uviesť v omyl v niečí neprospech dezinformovať či už kvôli zisku alebo z ideologických pohnútok.“³⁵ V neposlednom rade je potrebné naučiť sa rozlišovať medzi vymyslenými (falošnými) informáciami a medzi nekvalitnou žurnalistikou. Rovnako tak rozlišovať medzi tzv. alternatívnymi informačnými zdrojmi (reprezentovanými nezávislými prodemokratickými žurnalistickými projektmi a napr. projektmi so zreteľnou protiislamskou alebo konšpiračnou agendou).³⁶

V kontexte súčasného myslenia o médiách a mediálnych obsahoch je podľa nás potrebné upriamiť pozornosť aj na ďalší aspekt existencie fake news, ktorý sa často opomína, a to, že sú súčasťou tzv. hybridnej vojny. Silnejšou zbraňou v nej nie sú ani tak samotné fake-news, ako skôr očierňovanie oponenta zo šírenia fake-news – je to hystéria alebo premyslená stratégia? Obe alternatívy sa nevyklučujú – je to aj hystéria, aj stratégia, pričom sa obe navzájom prikrmujú. V tomto prípade potom nejde ani tak o to orientovať sa v žurnalistike, ale orientovať sa v propagande, kde propagandistickú vojnovú mašinériu majú spustené viaceré strany naraz. Ukazuje to tiež: ako po A. je technicky jednoduché urobiť niekomu povest' šíriteľa fake news; po B. ako sa z tohto fenoménu stala úplne prvoplánovo zbraň politického boja. Niekdajšia stará nálepka „nepriateľ pokroku“ je v oslovovaní racionality recipienta priam pokrvné príbuzná tejto mladej s nápisom „šíriteľ fake news“.

³² MCNAIR, B.: *Fake News: Falsehood, Fabrication and Fantasy in Journalism*. Abingdon: Routledge, 2017.

³³ GREGOR, M. - VEJVODOVÁ, P.: Zvol si info: knihy *Nejlepší kniha o fake news, dezinformacích a manipulacích*. Brno: CPress, 2018, s. 132.

³⁴ HVÍŽĎALA, K.: Rozhovor s V. Bělohradským. In: *Moc a nemoc médií*. Praha: Dokorán, 2003, s. 17.

³⁵ KALIBA, J.: *Rozpoznať fake news je v „Trumpově věku otázkou přežití, varuje držitel Pulitzerovy ceny*. Publikované dňa 17.1. 2018. [online]. [2019-02-14]. Dostupné na: https://www.irozhlas.cz/zpravysvet/alan-miller-pulitzerova-cena-donald-trump-fake-news_1801172025_mls

³⁶ MACEK, J.: *Médiá v pohybu. K proměně současných českých publik*. Brno : Masarykova univerzita, 2015.

Záver

Človek je tvor sociálny – voľne prepafrázovanými slovami významného kultúrneho antropológa C. Geertza - zachytený v pavučine sociálnych vzťahov. Nežije vo vzduchoprázdne a jeho socio-kultúrne prostredie výrazne vplýva na to, čomu verí. V kontexte témy nášho príspevku sme sa nevenovali psychologickým aspektom, pričom práve psychológia nám môže výrazne napomôcť k pochopeniu toho, prečo človek verí klamstvám. Ponúka sa nám pohľad na širokú paletu možných vysvetlení, ako sú informačné a názorové bubliny, teória kognitívnej disonancie, teória selektívnej expozície, konfirmačné skreslenia, skupinová polarizácia vo virtuálnych komunitách a pod. Sociálne siete spája dezertujúce publikum do názorovo spriaznených skupín, čo de facto znamená, že každý príjemca aj vďaka algoritmom vidí predovšetkým to, čo zodpovedá jeho vkusu a preferenciám. Tradičná a kolektívna mediálna realita je nahradená realitou konkrétnej sociálnej skupiny priateľov na sociálnych sieťach, keďže príjemcovia nehľadajú informácie, ale konfirmácie. Podľa nás je kľúčové pochopiť mechanizmy ľudského (neraz davového, stádovitého) správania: podľa čoho sa jedinci rozhodujú, čomu veria, ktoré informácie zdieľajú. Vedieť rozoznať rôzne fakty od nefaktov, dôveryhodné a nedôveryhodné informačné kanály a v neposlednom rade kriticky reflektovať proces ich distribúcie a konzumácie, je zásadná kompetencia pre budúce zdravie (prežitie?) demokracie v informačnom veku.

Štúdiá je výstupom grantového projektu:

VEGA 1/0282/18 Charakter a vývoj nezávislej kultúry a umenia na Slovensku po roku 1989.

Literatúra a zdroje

- DANIŠ, D.: *Komentár Daga Daniša: prečo ľudia neveria systému a médiám*. Publikované dňa 17.1. 2017. [online]. [2019-09-11]. Dostupné na: <https://www.aktuality.sk/clanok/407272/komentar-daga-danisa-preco-ludia-neveria-systemu-a-mediám/>
- DEUZE, M.: *Media life. Život v médiách*. Praha: Karolinum, 2015. 267 s. ISBN 978-80-246-2815-8.
- FERIANCOVÁ, A. – MIKULÁŠ, P.: Manipulácia v historických kontextoch – príklad fotografie. In (ed) Fichnová, K.: *Ko (médiá) : vedecké a odborné štúdie zamerané na médiálnu a marketingovú komunikáciu*, Nitra : UKF, 2012, s. 195-205. ISBN 978-80-558-0191-9.
- FTOREK, J.: *Manipulace a propaganda na pozadí současné informačné války*. Praha : Grada, 2017. 200 s. ISBN 978-80-271-0605-9
- GREGOR, M., VEJVODOVÁ, P.: Zvol si info: *Nejlepší kniha o fake news, dezinformacích a manipulacích*. Brno: CPRESS, 2018. 184 s. ISBN 978-80-264-1805-4.
- HVÍŽDALA, K.: Rozhovor s V. Bělohradským. In *Moc a nemoc médií*. Praha: Dokorán, 2003. 268 s. ISBN 80-86569-70-5.
- IVAN, M.: *Nikdy jsme nebyli faktualní*. Príspevok prezentovaný na vedeckej konferencii, Hradecké filosofické dny - Človek v posfaktické spoločnosti, Hradec Králové, 4. – 5. 10., 2018. Nepochikované.

- KALIBA, J.: *Rozpoznat' fake news je v „Trumpově věku otázkou přežití, varuje držitel Pulitzerovy ceny*. Publikované dňa 17.1. 2018. [online]. [2019-02-14]. Dostupné na: https://www.irozhlas.cz/zpravy-svet/alan-miller-pulitzerova-cena-donald-trump-fake-news_1801172025_mls
- MACEK, J.: *Médiá v pohybu. K proměně současných českých publik*. Brno : Masarykova univerzita, 2015. 135s. ISBN 978-80-210-8034-8.
- MCINTYRE, L.: *Post-truth*. Cambridge, Massachusetts: Massachusetts Institute of Technology, 2018. 216 s. ISBN 978-0-262-53504-5.
- MCNAIR, B.: *Fake News: Falsehood, Fabrication and Fantasy in Journalism*. Abingdon: Routledge, 2017. 108 s. ISBN 978-1-13-830679-0.
- MORAVEC, V., URBÁNIKOVÁ, M., VOLEK, J.: Žurnalisté ve stínu nedůvěry: K některým příčinám klesající důvěryhodnosti českých novinářů. In Petranová, D., Mináriková, J., Mendelová, D.(eds.): *Megatrendy & médiá 2016. Kritika v médiách, kritika médií II*. Trnava : Fakulta masmediálnej komunikácie UCM v Trnave, 2016. s. 82-123. ISBN 978-80-8105-798-4.
- NEWMAN, N. Executive Summary and Key Finding. In NEWMAN, N. - FLETCHER, R., KALOGEROPOULOS, A., David A. L. LEVY, A.L.D, NIELSEN, K (eds.): *Digital News Report 2017*. Oxford: Reuters Institute for the Study of Journalism, 2017, s. 136. [online]. [2019-01-11]. Dostupné na: https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/Digital%20News%20Report%202017%20web_0.pdf
- NUTIL, P.: *Médiá, lži a příliš rychlý mozek. Průvodce postpravdivým světem*. Praha: Grada, 2018. 192 s. ISBN 978-80-271-0716-2
- OLEJÁROVÁ, A.: Reflexia vybraných aspektov nových médií so zameraním na platformu YouTube. In *Culturologica Slovaca*, 2018, Roč. 3, č.1, s. 179-189. [online]. [2019-05-01]. Dostupné na: http://www.culturologicaslovaca.ff.ukf.sk/images/No3/Olejarova_Youtube.pdf
- PALEČEK, M.: *Strach v kultuře: fámy a falešné zprávy*. Príspevok prezentovaný na vedeckej konferencii, Hradecké filosofické dny - Člověk v posfaktické společnosti, Hradec Králové, 4. – 5. 10., 2018. Nepublikované.
- PALITEFKA, J.: Západný univerzalizmus v globalizujúcom sa svete. In Moravčíková, E. (ed.): *Kultúra v premenách globalizácie*, Nitra : UKF, 2012, s. 285-294. ISBN 978-80-558-0093-6.
- Post-truth. In *Oxford Learner's Dictionaries* [online]. [2019-05-09]. Dostupné na: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/post-truth>
- REIFOVÁ, I. a kol.: *Slovník mediální komunikace*. Praha : Portál, 2004. 328 s. ISBN 80-7178-926-7.
- SLEZÁKOVÁ, M.: *Potřebujeme veřejnoprávní facebook, pryč od trhu, efektů a emocí, říká průzkumník fake news*. Publikované dňa 8.3. 2018 . [online]. [2019-02-02]. Dostupné na: https://www.irozhlas.cz/zpravy-svet/rozhovor-fake-news-dezinformace-alex-sangerlaub-jeden-svet-media_1803080600_mls
- ŠTĚTKA, V.: „Fake news“ jako hrozba pro demokracii, nebo morální panika? Apokalyptikové a těšitelé ve věku sítí, algoritmů a informačních bublin. Príspevok prezentovaný na vedeckej konferencii, Hradecké filosofické dny - Člověk v posfaktické společnosti, Hradec Králové, 4. – 5. 10. 2018. Nepublikované.

ŠVEC, O.: *Víc než fakta: doba post-pravdivá z pragmatické perspektivy*. Príspevok prezentovaný na vedeckej konferencii, Hradecké filosofické dny - Člověk v posfaktické společnosti, Hradec Králové, 4. – 5. 10., 2018. Nепublikované.

Metamorphoses of Media Landscape in Post-truth Era (Probe through Lens of Cultural Studies)

We are witnesses of existing and hitherto working mechanisms for the supervision of information flow being turned into ruins by the digital media, particularly the internet and social media. The sphere of communication has slipped into chaos, effectively allowing a flood of information apparently emerging from everywhere, including from a multi-coloured palette of alternative distribution channels, which are both unfiltered and unregulated. In the present study, we reflect on existing theories pertaining to the coexistence of traditional and new (digital) media, while we identify possible causes for the decline of trust in traditional media on the background of sociocultural aspects of living in the post-truth era.

What used to be a traditional collective media reality has been replaced by a reality of specific social groups made up of friends on social networks, with users of these media not seeking information but confirmation. We believe that the principal task is to understand the working of human behaviour (often in crowd), including key factors for people's decisions, also their beliefs and the nature of information that they share. The capacity to discern facts from non-facts and trustworthy from untrustworthy information channels is also of utmost importance, apart from the ability to reflect critically on processes of distribution and consumption of information. We maintain that in the future these will be among the cardinal skills necessary for securing health—or perhaps even survival—of democracy in the information age.

Mgr. Erika Moravčíková, PhD.

Katedra kulturológie, FF UKF v Nitre

Hodžova 1, 949 01 Nitra

emoravcikova2@ukf.sk